

Fjällgässens underbara resa

Varje år reser några av Sveriges mest utrotningshotade fåglar drygt 100 mil i flyttkartonger, för att återerövra sina fäders fjäll. Turist följde med sexton fjällgäss på livets första flygtur. I helikopter.

Resan börjar så långt från de karga vidderna man kan komma. Vajande nyanser av grönt fyller upp vartenda hörn av synfältet i Sörmlands lummiga hjärta. Stora blåklockor glänser i kvällssolen och luften är full av fläderblom.

Marken i fjällgåshägnen är illgrön av kortbetat gräs, men den är faktiskt mindre gåsbajsig än en genomsnittlig badstrand. Gamla telefonstolpar stagar upp ett svart nät ovanför oss och den fria fjällhimlen känns avlägsen. Ändå kan man ana något vilt hos gässen som trycker under buskagen. De är bara aningen större än gräsänder och inte alls klumpiga som andra gäss. En gul ring kring ögat förstärker den vaksamma blicken.

– Det märks att de är födda på ryska tundran, de försvinner direkt när man kommer, säger Joakim Källback. Han jobbar halvtid som gåsskötare här på Jägareförbundets avelsanläggning vid Öster Malma, några mil söder om Södertälje.

De ryska gässens ungar är däremot sörmlänningar, kläckta här för omkring sju veckor sedan. Ikväll ska sexton av dem packas in i en minibuss och åka norrut, för att förhoppningsvis möta sina vilda artfränder, den lilla spillran av lappländska fjällgäss.

De ska bli nästa kapitel i en lång historia, där första kapitlet skulle kunna börja så här:

Det var en gång en gås, som var tuffare än alla andra gäss. Den lade sina ägg på barblåsta små öar, medan tunga snösjok låg kvar på fjällheden och stormarna piskade om nätterna. Samerna kallade den gacka, som helt enkelt betyder gås. Inga andra gäss kunde leva på kalvfjället. På svenska fick fågeln namnet fjällgås och bebodde ett långsmalt rike just på gränsen mellan tundra och taiga, från norska kusten och österut, ända till Stilla havet. Om hösten flyttade de lappländska fjällgässen söderut över Östeuropa och Ryssland. Denna väg blev dock mer och mer farofylld. Gåsjägarer följde deras väg, med allt bättre vapen, och betesmarkerna där de brukade rasta växte igen med skog. För varje år återvände färre och färre av gässen hem till sina fjäll om våren.

På 1970-talet var de svenska fjällen nästan tomma på gäss, och en fjällvandrare, jägare och fågelskådare bestämde sig för att något måste göras. Han hette Lambert von Essen och kom på idén att lära fjällgässen en mindre farlig flyttväg. På Jägareförbundets gård, där vi just nu står, började han föda upp fjällgäss med vitkindade gäss som fosterföräldrar. Precis som vi gör nu packade han in gässen i lådor och körde dem till Arjeplogsfjällen, där den sista spillran av vilda fjällgäss fanns. Om hösten tog de vitkindade föräldrarna med sig sina adoptivbarn till Holland, där de lugnt kunde övervintra. När våren kom flyttade föräldrarna till Mellansverige medan fjällgåsungarna återvände till fjällen där de hade lärt sig att flyga. Nu fanns det plötsligt vilda fjällgäss som flyttade till Holland. Lambert von Essen och hans efterföljare fortsatte att köra upp gåslådor, och sakta men säkert växte den nästan utdöda stammen.

Sedan levde de lyckliga i alla sina dagar, kunde sagan ha slutat här. Om inte en genetisk analys hade vänt allting upp och ner år 1999. Fjällgässen som sattes ut visade sig bära på gener från bläsgås. Hela idén med att bevara en art ställdes på ända och projektet avslutades omedelbart. Naturvårdssverige befann sig i chock och förvirring under flera år, och inte förrän 2005 hade man samlat ihop sig tillräckligt för att fortsätta projektet. Då med importerade vilda fjällgäss från Ryssland. Några av dem står här framför oss nu. För femte året i rad ska de skiljas från ungarna, som ska resa norrut.

Joakim Källbäck driver sakta gåsflocken framför sig, de rör sig tätt tätt, som en barnleksak i ett snöre. Tre stycken trasslar in sig i en hönsnätsrulle men annars går de i samlad gåsmarsch in i en orange nätfälla, där Joakim plockar en efter en med håv och stoppar dem i flyttkartonger med lufthål.

Nu står åtta kartonger uppradade i det sista gula kvällsljuset. När solen går upp kommer de att vara i Lappland. Föräldrarna vankar lite förvirrat kacklande därifrån. Man hade velat förklara för dem att deras ungar ska bli nybyggare och härförare för sin art.

Det är nästan som att ställa in en vanlig flyttlåda i bilen, gässlingarna håller sig helt lugna, men det känns i fingerspetsarna att de försöker hålla balansen därinne. På hyrbilens instrumentpanel sitter ett märke med en överkryssad hund.

– Men det står inget om fjällgäss, konstaterar Joakim nöjt.

Han stoppar ner termometrar i lådorna för att hålla koll på att de inte blir överhettade. Värmen är den största faran när man ska transportera fjällfåglar.

Efter två timmars luftkonditionering på max är människofötterna ganska stela, men fåglarna verkar nöjda. När trafiken stockar sig söder om Stockholm hörs det första stillsamma pipet, som från en leksaksanka. Det ligger en svag doft av sågspån i minibussen, för övrigt är det inget som påminner om att vi är ute och kör med 16 akut utrotningshotade fåglar.

Norrländsk sommarskymning susar förbi, mil efter mil. Tiden har tappat kontakt med verkligheten, det är varken natt eller dag och det är svårt att känna gränsen mellan sätet och rumpan. Baksätesresenärerna är nästan helt bortglömda, men när solen går upp över Ramsele vaknar gässen till och börjar ett stillsamt pipande samtal. Nu är det 50 mil kvar.

Norrbottens inland påminner om rymden, som bara kröker sig och tar aldrig slut. Men till sist är vi framme i Adolfström, där vägen slutar och fjällen tar vid. Här fortsätter resan med helikopter. När den landar sitter Joakim på marken och försöker hålla i alla kartonger samtidigt för att de inte ska blåsa iväg i blåsten från propellern. Det blir gässens första flygtur någonsin, 200 kilometer i timmen genom stötig motvind. Det blåser 20 sekundmeter på topparna, enligt piloten.

Som små gråvita insekter går renarna därnere på heden under oss. Fjällets vattenådror bildar ett vidgrenigt nät. Mitt ute i det stora grågröna syns två små tält och en vinkande figur. Det är Niklas Liljebäck, en av ledarna för Projekt fjällgås. Han har varit här i en vecka redan för att lokalisera vilda gäss.

– En timme innan ni kom såg jag en fjällgås. I fyra sekunder. Det här är varje inventerarens mardröm, de bara slukas upp av videbuskarna och är borta.

Egentligen handlar det mest om att leta spillningskorvar.

– När jag säger vad jag gör så säger folk ”Kul, då får du se mycket fjällgäss! Nej, men mycket fjällgåsbajs, säger jag.”

Vid en liten sjö nedanför tälten ligger det gott om bruna små korvar. Det är alltså ett populärt ställe för de vilda gässen och därför har Niklas satt upp ett brandgult hägn. Här ska flyttkartongsgässen tillbringa sin första fjällnatt för att återhämta sig efter resan och känna in sin nya miljö. Ett öga med gul ring tittar ut genom handtagshålet i kartongen. Niklas lyfter upp den och släpper in i hägnet. Gåsen väser som en orm.

– Är du arg på mig? Jag är din bästa vän, ska du veta! Men gör inte bananhalsen nu, se lite stolt ut...

Han slår på ett elstängsel utanför nätet. De här gässen är värda sin vikt i guld, så en räv i hägnet skulle vara katastrofal.

Fjällviolen lyser gul i gässens nya lilla värld, med utsikt över ett snöigt bergsmassiv. Fåglarna börjar genast noppa skott på videbuskarna, putsar sig och badar. Det är nästan som om de känner igen sig, fastän de aldrig har sett något liknande.

Nu kan vi också andas ut och förstå att vi har hamnat mitt i fjällvärlden på ett lite oförtjänt sätt, utan att gå en meter. Lämlarnas gångsystem under snön har tinat fram och bildar bruntufsiga labrynter. Krypande dvärgbjörk och bleka videbuskar skakar i vinden. Vi har rest från 30-gradig sydsvensk sommarhetta till långkalsongsland. Himlen är stor och allvarlig. Tre fjällabbar skär genom luften med sylvassa stjärter.

I branterna som omger dalen häckar jaktfalk och fjällvråk. Från alla håll tornar hoten upp sig. Rödrävar tar sig allt högre upp i fjällvärlden, och obetänksamma fiskare kan få en fjällgåshona att lämna sina ägg. Niklas tittar på gässen i hägnet med blandade känslor.

– De flesta ungar i fjällmiljö klarar inte första sommaren. Så är det, men det känns lite konstigt när man har satt dem här själv.

Han lever ändå på det lilla hopp som finns.

– Jag har ju känslan att om vi bara får några bra år i den vilda stammen och utsättningsfåglarna ansluter sig, så att vi kommer upp till en viss nivå, då kan det gå jättefort uppåt. Det känns som att vi har den chansen nu. Men vi vet ju inget säkert, vi testar oss fortfarande fram.

Ingen annanstans i världen har någon förstärkt ett vilt bestånd av flocklevande fåglar utan flygplan eller adoptivföräldrar som guider. Istället bygger allt på att de vilda gässen visar nykomlingarna sin flyttväg till Holland.

Det händer att fåglars flygvägar ändras naturligt, enligt Niklas. Men det här hör till en diskussion som har pågått länge bland naturvårdare och som ställs på sin spets i Norge. Det norska

fjällgåsprojektet tar helt avstånd från det svenska, eftersom de anser att ändringen av flyttvägen som Lambert von Essen åstadkom är ett för stort ingrepp i artens naturliga beteende. Där satsar man framför allt på att jaga rödräv, för att hjälpa de häckande gässen. Norska fjällgäss flyttar alltså fortfarande över de farliga områdena i Ryssland, och stammen krymper för varje år.

– Som jag ser det kan man inte bara utgå från ”naturlighet” eftersom vi har ändrat gässens naturliga förutsättningar så mycket redan. Jag tycker det är mer onaturligt med ett fjäll utan fjällgäss. Dessutom har en del av fjällgässen alltid övervintrat i Holland, säger Niklas.

Förutom jakt under flytten och störning på häckplatserna handlar det om vattenkraftverk som översvämmar strandängarna där de brukade rasta. Beteshagar och odlingslandskap kunde ersätta strandängarna ett tag, men nu har många av dem vuxit igen.

På Kungsleden några hundra meter bort går två vandrare med hund utan att se sig om. De anar inte att de passerar några pionjärer i den framtida fjällgåsstammen

– Det händer att vanliga vandrare får se dem men man ska ha en väldig tur, säger Niklas.

De 60 vilda fjällgässen är som når i en gigantisk höstack.

– Men imorgon blir det dubbelt så många, säger Niklas förnöjt.

Sammanlagt ska 65 nya vilda fjällgäss släppas. Inte bara Jägareförbundets gäss är här, utan även en lastbilslast från Nordens Ark i Bohuslän. Projekt Fjällgås är ett samarbete mellan Nordens Ark och Jägareförbundet. På fem platser här i Arjeplogsfjällen väntar nu gäss på att få komma ut. Ett av dem är bara en timmes vandring bort. Vi går dit för att kolla läget.

I en gråskravlig sluttning sitter tre volontärer från Norrbottens Ornitologiska Förening och tittar ner på sina skyddslingar i hägnet.

– Vi vänta å vänta å vänta, som barn på julafton. Men till sist kom helikoptern med våra lådor och det var nästan överkligt, vi tittade in och såg ett öga. Det ska bli fantastiskt att öppna upp och släppa ut dem, säger Marika Lundgren från Arjeplog.

Hon var med förra året och bevakade hur det gick för gässen i augusti, som en av de många ideella krafterna i Projekt Fjällgås.

Hur länge stannar ni?

– Så länge vi får. Om Marika drar upp nån fisk så vi int schvält ihjäl, säger kompisen Marie Olsson från Jörn.

Marika skrattar.

– Ja...fiske, fågelskådning och svamp, det är ju grejen på riktigt.

De bjuder på rökt renkött, te och chokladkex.

– Jag deppar ihop lite ibland och undrar hur det ska gå för de här gässen... men då piggar Marika upp mig med sångsvanen, den var ju en ovanlig fågel då jag var barn, säger Marie.

Kvällen kommer när vi vandrar tillbaka över det gröna månlandskapet. På morgonen är det dags.

– Egentligen är det ju inget att vara nervös för, men ändå är man det, säger Niklas och börjar klippa av buntbanden som håller ihop nätet.

Gässen står i andra änden av inhägnaden och klafsar med breda fötter på samma ställe. Niklas drar upp en stor öppning men gässen inser inte vidden av det hela. De kliar sig på magen, äter lite förstrött och tittar på varandra. Fjället speglar sig i sjön. En jock porlar och en lövsångare sjunger. Annars är det helt stilla. Som en varelse börjar gässen gå mot öppningen men stannar upp i ett videsnår.

– Hörni, det finns en hel värld därute, säger Niklas vänligt.

Ingen rör sig.

– Jahapp, nämen då packar vi väl in er igen och åker hem igen då...

De står samlade vid öppningen och begrundar gränslösheten framför sina fötter. Lutar sig ut från yttersta tuvan, så långt de kan... och så tillbaka. Doppar foten i vattnet och drar upp den igen. Men när den första gåsen lägger sig på vattnet glider allihop snabbt ut på sjön. I exakt samma ögonblick lyfter de vingarna och springer några steg på vattnet mot videbuskarna på andra sidan. Där slår de sig till ro och betar. Snart syns bara bara grågrönt vide. Någon gång emellanåt en vit näbbfläck eller vingar som flaxar till.

En enkelbeckasin surrar förbi. Sjön är klar som ett glas vatten. Stenarna på botten lyser ljusgråa och mörkröda.

Uppdraget slutfört. Dags att packa ihop nätet och tälten, snart kommer helikoptern. På väg tillbaka mot Adolfström hämtar vi upp ett annat hägn och hinner prata en stund med gänget från Nordens Ark.

Med nerfällda myggvisir står Lena M Lindén, John Söderlindh och Christer Larsson i björkskogen. De har också just sett sina gäss simma iväg och begrundar detta, med blickarna långt bort över fjälldalen.

– Det är exakt det här som gör att jag har jobbat med fjällgässen i 25 år, att få se dem komma ut i det fria, säger John.

På Nordens Ark samlas hotade djurarter från hela världen, men fjällgåsen känns som den absolut viktigaste just nu, tycker John och Christer. Kanske ihop med vitryggig hackspett.

– Fjällgåsen är den mest hotade fågel vi har i Sverige, ur ett globalt perspektiv, säger Christer.

För tre dagar sedan stod han på taket av ett 30-våningshus vid Skanstull i Stockholm och släppte ut pilgrimsfalkar.

Lena M Lindén har just slutat som VD för Nordens Ark och fick följa med hit upp som avskedspresent från personalen. Både hon och de andra ser just det här ögonblicken som belöningen för många års pappersvändande och spillningsskyfflande.

– Luften går ur en på något sätt, ett glädjefullt sätt, säger John. Nu har de klarat det, nu är de iväg.

Sagan slutar och börjar på samma gång. Som det ofta är med den så kallade verkligheten, den som gässen möter nu, djupt inne i videsnåren.

Fakta/Projekt fjällgås

När stammen var som svagast fanns antagligen färre än 20 vilda fjällgäss kvar i Sverige. 2015 var de omkring 60, plus de 65 som sattes ut.

Sedan 1981 har 503 ringmärkta fjällgåsungar släppts fria i Lappland för att stärka det vilda beståndet.

Föräldrarna till fjällgässen som sätts sedan 2010 kommer från Ryssland, genom ett samarbete med ryska forskare. En del av dem gässen föds upp på Nordens Ark i Bohuslän och en del på Jägareförbundets gård Öster Malma i Sörmland.

Projekt Fjällgås finansieras till största delen av Naturvårdsverket men även med pengar från stiftelser och fonder.

Det lättaste sättet att se en fjällgås själv är att besöka Nordens Ark eller Öster Malma. Att se vilda fjällgäss är svårare men inte omöjligt. Spana vid Infjärden i Hudiksvall, Hjalstaviken utanför Enköping, Ammarnäsdeltat eller någon annan av rastlokalerna i flyttider. På Artportalen.se kommer rapporter om när de rastar på olika ställen. Häftigast är förstås att se en gås i fjällen men fjällgässen blir väldigt skygga och svårседda under häckningen. Projekt Fjällgås tar tacksamt emot rapporter om fjällgäss sedda i fjällen.

Om man gillar ”cyberskådning” kan man faktiskt få en känsla för hur det är att vara fjällgås framför datorn. Flera av fjällgässen bär satellitsändare och ibland kan man följa de här fåglarnas rörelser i realtid på projektfjallgas.se.